

*Нос Н. М.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова.*

ФЕНОМЕН ГЕРМЕНЕВТИКИ ЯК ПРЕДМЕТ ПОЛІВЕКТОРНОЇ ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ.

У статті автор досліджує розвиток герменевтичної проблематики від зародження до сьогодення. Особлива увага приділяється трансформації деяких герменевтичних понять та впливу окремих мислителів на становлення та розвиток герменевтики.

Ключові слова: герменевтика, постгерменевтика, герменевтичне коло розуміння, текст, дискурс, контекст.

Постановка проблеми. Чим більше ми занурюємося в світ смислів та значень сучасної філософії, тим більше очевидно стає необхідність розглядати сучасні філософські проблеми в контексті історії філософської думки. Особливо це характерно для найскладніших концептуальних систем сучасності, які вимагають для свого розуміння як попереднього розгляду з історико-філософської точки зору передумов, що конституують проблемні поля подібних систем, так і вдумливого дослідження їх становлення і розвитку. Тим паче, що дозволить нам краще зрозуміти філософські питання, які підіймалися протягом століть розвитку і становлення філософської думки, ніж дослідження самої проблеми розуміння та інтерпретації?

Огляд наукових праць з проблеми дослідження.

Розвиток герменевтики, за багатьма дослідницькими даними, розпочався ще у часи античності і продовжується до цього часу. А отже спадщина розробників та дослідників герменевтики досить значна. В першу чергу, в основу наших досліджень покладені роботи наступних мислителів: Ф.Шлейєрмахера, В.Дільтея, М. Гайдеггера, Г.-Г. Гадамера, П.Рікера. При цьому, ми не можемо забувати про вплив на становлення герменевтики феноменології. Зокрема, робіт її творця Едмунда Гуссерля.

Розгляд герменевтики ХХ-ХХІ століття представлений роботами філософів-постмодерністів, зокрема, Р.Барта, М.Фуко. Психоаналітичний аспект герменевтичних понять знаходимо у Ж.Лакана. У роботі Ж.Дельоза «Логіка смислу», ми зустрічаємося з сучасним дискурсом про смисл, зі співвідношенням понять «нонсенс», «абсурд» та «смысл». Особливу позицію в філософії постмодернізму, а саме герменевтичної проблематики цього часу займає Ж.Дерріда. Деякі дослідники вважають його проект деконструкції «постгерменевтичною» концепцією. Особливе місце в герменевтичних дослідженнях постмодернізму займає американський філософ-постмодерніст Ф.Джеймісон.

Великий методологічний потенціал мають роботи західноєвропейських критиків філософської герменевтики: Г.Альберта, К.Ванхузера, Г.Веклера та ін. У західноєвропейській філософії Г.Альбертом була здійснена критика чистої герменевтики. Таким чином, західноєвропейські філософи переорієнтували свій дослідницький інтерес з області універсального розуміння в область фундаментальної інтерпретаційної позиції, яка своєрідно тлумачила різноманіття смислів і не зводила їх до єдиного смислового універсуму.

Також, надзвичайно змістовними є роботи вітчизняних філософів та дослідників:

Г.Антіпова, С.Васил'єва, С.Квіта, В.Кузнєцова, Г.Шпета, О.Юркевич та ін. Добре представлений напрямок сучасних досліджень екзегетики (К.Ванхузер, Г.Веклер, С.). Феноменологічна герменевтика представлена В.Бабушкіним. Розгляду трансформації герменевтичних категорій у добу Постмодерну сприяють дослідження К.Ванхузера, А.Гіжи, І.Льїна, І.Касавіна, М.Нємцева, С.Слабухо.

Виклад головного матеріалу. Термін герменевтика (hermeneutics) є латинізованою версією грецького *hermeneutice* – тлумачити і широко використовуватися починає з початку 17-го століття. Важко дати однозначне визначення герменевтиці, доцільніше привести найбільш характерні її трактування. Герменевтика розглядається як прикладна техніка і методологія тлумачення текстів; як філологічна, історична та філософська теорії тлумачення текстів; як методологія суспільних наук взагалі; як універсальне філософське вчення, здатне слугувати методологічною і світоглядною основою розуміння дійсності.

Передісторія герменевтики йде своїм корінням у часи античності, коли питання про тлумачення і розуміння стають актуальними. Як теорія інтерпретації і розуміння, герменевтична традиція починає свій шлях зі стародавньої грецької філософії. Арістотель залучає до герменевтики логіку і філософію. «У Арістотеля мова йде тільки про форми вираження думки, про істинність чи хибність логічних форм судження, а не про тлумачення або розуміння, і не про прийоми досягнення того або іншого» [7, с. 232].

З появою та розвитком християнства виникла потреба в тлумаченні і поясненні нового вчення християнства, причому не тільки Нового, а й Старого Заповіту. «Християнство надовго відвернуло вчені уми від дослідження античної літератури і науки та спрямувало всі їх зусилля на вивчення Біблії та богослів'я» [7, с. 232]. Таким чином, герменевтика, як самостійне вчення, конструювалася насамперед як дисципліна, допоміжна для богослів'я.

Протягом Середніх віків та Відродження, герменевтика виступає як найважливіша галузь дослідження Біблії і ототожнюється з екзегетикою. В екзегетичних вченнях герменевтів Середньовіччя, ми зіштовхуємося з розподілом на рівні тлумачення; переважає алегоричне тлумачення Біблії. Пізніше герменевтика починає включати в себе вивчення давньої та класичної культури.

З появою німецького романтизму та ідеалізму статус герменевтики змінюється. Це вже не методологічне та дидактичне доповнення до інших дисциплін, але вияв умов можливості символічної комунікації як такої.

Ф. Шлейєрмахер вважається першим розробником герменевтики як теоретичної системи. Він пропонує поняття «герменевтичного кола» (розуміння цілого через його частини і навпаки). «Жоден твір не може бути повністю зрозумілим інакше, як у взаємозв'язку з усім обсягом уявлень, з яких він походить, і через знання всіх життєвих стосунків як авторів тексту, так і тих, для кого вони писали. Будь-який твір належить до сукупності життя, частиною якого він є, також як окреме речення до всієї промови чи твору» [6, с. 18].

Ф.Шлейєрмахер доводить, що загальна герменевтика повинна виходити з того, що самозрозумілим є не розуміння, а нерозуміння, і що саме «бажання і пошуки» розуміння є справжньою проблемою мистецтва тлумачення. Кінцевим результатом загальної герменевтики повинно стати формування загальних закономірностей (принципових

правил) розуміння. Саме в його герменевтиці відбувається поворот, який називають «психологічним»: інтерпретатор повинен – окрім граматично-сислової реконструкції – «перенести себе» в світ автора, «стати на його місце». Цей акт «перенесення» є процесом аналогічним акту творчості, створення тексту, а тому протилежний технічній (граматичній) стороні інтерпретації; Ф. Шлейермахер називає його мистецтвом. Так поступово увага герменевтики змістилася з змістовно-предметного аспекта герменевтики на психологічне начало, індивідуальність автора.

Лінію розвитку герменевтичної проблематики від конкретно-теоретичної методології до філософської дисципліни продовжив В. Дільтей, у якого герменевтика вийшла на рівень загальногуманітарної методології. Цей мислитель вважає, що герменевтика, з її імперативом виходити з життя «яким воно є», спирається на індивідуальну свідомість, точніше – на спроможність індивіда переживати психологічні зв'язки і розуміти їх в іншому. Її призначення – знайти адекватне переживання через *спів-переживання* і *спів-розуміння*, з яких і складається знання мистецтва та наявного соціального буття.

Розробка В. Дільтеєм проблем філософії історії, описової психології на базі герменевтики високо оцінювалася не тільки його прихильниками, але і опонентами. У пізній період своєї творчості Дільтей, ознайомившись з ідеями феноменологічної філософії Е. Гуссерля, трохи відійшов від абсолютизації своїх ідей у відношенні історичного пізнання, але розгорнуту критику психологізму в герменевтиці здійснили вже у ХХ столітті, коли вона, завдяки роботам М. Хайдеггера та Г.-Г. Гадамера, істотно розширила простір герменевтичного інтересу.

Дослідження Ф. Шлейермахера та В. Дільтея сприяли здійсненню онтологічного повороту у герменевтиці, що всередині 1920-х років був здійснений М. Гайдеггером, розвинутий його учнем Г.-Г. Гадамером і продовжений у феноменологічній герменевтиці П. Рікера.

Концепція феноменологічної герменевтики перетворюється у М. Гайдеггера в універсальну герменевтику, що знаходить своє вираження у спробі охарактеризувати ставлення людини до буття не в активних, а в пасивно-рецептивних термінах. Місце людини як діючого суб'єкта, який у певному сенсі творить самого себе, своє буття, займає людина, чия діяльність зведена до мінімуму, в основному до очікування і прислухання до знаків буття, які підлягають герменевтичному тлумаченню. Відкритість буття, що виявлялася раніше через екзистенційну структуру особистості, тепер стає функцією мови, якою говорить саме буття.

Герменевтичний метод використовується М. Гайдеггером на всіх етапах філософської творчості. Спочатку герменевтичний аналіз покликаний був дати відповідь на питання про сенс людського буття, потім об'єктом герменевтичного аналізу стає мова. Таким чином, герменевтичні принципи онтологізуються і універсалізуються М. Гайдеггером, а розуміння розглядається в якості фундаментальної характеристики буття.

Робота Г.-Г. Гадамера «Істина і метод» [2-3] сьогодні вважається класичною з теорії герменевтики. Автор розділяє підходи до розуміння і герменевтики, не обмежуючи останню рамками окремої методики. Спираючись на М. Гайдеггера, Гадамер розвиває свою концепцію: він говорить про сутнісну мовність будь-якого людського розуміння. Саме на цій мовності буде ґрунтуватися те, що Гадамер назве «універсальністю» своєї герменевтики. Гадамер вважає, що орієнтація має бути на розуміння смислу, істини, а

разом з тим і її підгрунття; максима «зрозуміти краще» може відноситися, по-перше, до самого автора, а може, по-друге, до істини, яку він виражає.

Герменевтику П.Рікера можна кваліфікувати і як методологію розуміння, і як вчення про способи отримання смислу. Обґрунтовуючи сутнісні характеристики розуміння і виявляючи його феноменологічні обґрунтування, «ми виходимо на такий рівень роздумів, коли змушені використовувати "феноменологічну редукцію», відволікаючись від суб'єктивних характеристик здійснення акта розуміння, від всіх побічних явищ, які не мають відношення до смислу, і від всіх властивостей його носія. При цьому *реальність* розуміння і його *сутність* залишаються в центрі епістемологічного дослідження розуміння, часто виступаючи в якості підтексту того чи іншого герменевтичного дослідження» [6, с. 127]. Таким чином, теорія розуміння – це вчення про осягнення смислу і обробки об'єктивного змісту ціннісних суджень, які розкривають пізнання. По мірі пізнання герменевтичної сутності розуміння прояснюється смисл тих категорій і понять, які супроводжують його, і які відповідають концептуальному змісту теорії розуміння.

Завдяки Полю Рікеру, який у своїх дослідженнях постійно звертався до вишукування проблемних місць різних філософських методологій, а також проблеми їх синтезу та взаємодоповнення, ми маємо більше підстав до того, щоб розглядати подальший розвиток герменевтичної думки та тенденції її розвитку.

Вивчення герменевтики доби Постмодерну визначаються двома ускладнюючими моментами. По перше, складністю часового позиціонування постмодернізму, по друге, можливістю прикладання класичного термінологічного апарату до епохи, яка радикально відрізняє себе від попередніх. Розвиток герменевтичних понять філософів-постмодерністів відбувався історично одночасно з становленням філософської герменевтики як такої.

Розвиток герменевтичних понять філософів-постмодерністів відбувався історично одночасно зі становленням філософської герменевтики як такої. (П.Рікер, Ж.Дерріда, Г.-Г.Гадамер – сучасники і вели активне наукове життя до глибокої старості). Тому історично склалося, що класична герменевтика ХХ століття та постмодерністські трансформації співіснували у часі – тому дискусивною є сама подія переходу історії від Модерну до Постмодерну.

Інколи краще зрозуміти Постмодерн не як «післямодернову епоху», але як фінальне розгортання Модерну, коли Модерн, існуючи у своїх багатьох вимірах, доходить до самозаперечення.

Логічно виникає також колізія визначення мовлення постмодерністів про текст, дискурс, розуміння, інтерпретацію т.п. як герменевтику. Більшість філософів-постмодерністів не визначають себе філософами-герменевтами у власному сенсі слова, тож визначення «герменевтика Постмодерну», яке широко вживається у сучасних дослідженнях, що оперують поняттями цієї герменевтики, є проблематичним.

Проблематизація Постмодерну як теорії герменевтики і є головним фактом, з яким ми зіштовхуємося при дослідженні розв'язання проблем розуміння, інтерпретації, сутності, ролі, значення тексту та його структурних елементів. Необхідно розв'язати два питання: наскільки ми можемо говорити про герменевтику доби Постмодерну, як дійсний статус теорії, та чи можливо розглянути постмодерну філософію як креативний потенціал для герменевтичного вивчення? Яким чином мова може йти про постмодерністську

герменевтику? Чи існує вона як свідоме вивчення проблем герменевтичного характеру та, якщо вона не існує, якою мірою можна вести мову про плідне застосування результатів постмодерністського філософування у герменевтичному вимірі та вплив самого філософування такого виду на герменевтику? Як Постмодерн вплинув на герменевтичні студії та як його можна використати з користю для справи?

Головними категоріями, які стали центральними темами обговорення і дослідження в постмодернізмі, є насамперед: текст як основна категорія не лише літературного твору, але загальнокультурної реальності, основна форма знання; похідні від нього поняття – контекст, інтертекст, твір, автор; дискурс, який, як основний об'єкт вивчення, заступає місце тексту і відіграє роль головного інтегратора відношення знання та влади. Особливо значних трансформацій зазнав текст [див.: 1, с. 413-422].

Мовлення про текст розмивається у дослідженні структур, які обумовлюють та конструюють текст. Він перестає бути базовим атомарним фактом герменевтичного дослідження, але суперпозицією, кінцевим результатом багатьох подій, які відбуваються у просторах мови, культури, політики та історії.

Текст перестає бути одкровенням, сутнісним повідомленням, він девальвується у власній цінності, відбувається девальвація цінності тексту, традиційних категорій герменевтики та її самої як філософської методології.

Філософія доводить до своєрідної універсалізації поняття «текст-дискурс-контекст». Дискурс, який раніше протиставлявся тексту, розглядається як текст в процесі його формування, і тим самим в теорію тексту включається теорія дискурсу. Далі, текст отримує смисл завдяки різноманітним контекстам, і теорії контексту інтегруються в лінгвістику тексту і методологію його розуміння і інтерпретації. В свою чергу, теорія дискурсу претендує на те, щоб вмістити в себе текст і контекст і стати теорією їх динамічно зрозумілої взаємодії. Нарешті, контекстуалізм, розвинувшись до глобальної методологічної програми, демонструє свою здатність включити в себе текст разом з дискурсом оскільки вони отримують смисл тільки завдяки контексту [див. 4].

Значний прорив у аналізі тексту як суспільно-історичного феномену здійснили М.Фуко, Ж.Лакан.

Швидке і широке розповсюдження терміну «дискурс» в гуманітарних науках підводить його до проблеми філософського осмислення. Мета філософського осмислення поняття дискурсу починається з того, що проводить відмінність між дискурсом та текстом як динамічними і статичними елементами мови. Дискурс – посередницька ланка між текстом та контекстом, яка дозволяє зробити один текст контекстом іншого, задіяти контекст в текст, внести елементи тексту в немовні контексти, надати смисл тексту і оточуючому світові.

Одночасно міграційна природа дискурсу проявляє себе в тому, що дискурс, всупереч вищесказаному, не може бути строго протиставлений тексту і контексту. Дискурс є також різноманітним використанням текстів і їх створенням, і дискурс утворює діяльнісно-комунікативний контекст, який безпосередньо супроводжує текст або існує в якості прихованого підтексту.

Філософія постмодерну демонструє нам дві тенденції розвитку герменевтики: так звану, постгерменевтику та «нову» герменевтику. Перша з них являє собою нові тенденції прояву герменевтичних проблем, та їх переорієнтацію: проблеми тексту, дискурсу,

контексту, письма; друга продовжує розвиток класичної герменевтики, проте з врахуванням нових філософських тенденцій. До першої з них можна віднести Ж.Дерріда, який проголосив проекти граматики та деконструкції.

Для демонстрації другої орієнтації другого «виду», «нової» герменевтики, ми звернулися до творчості американського філософа-постмодерніста Ф.Джеймісона, який послідовно розвивав герменевтику як наукову теорію («антитрансцендентну» герменевтичну модель), керуючись настановами постмодернізму.

Висновки. Підсумовуючи огляд трансформацій основних герменевтичних категорій, необхідно зауважити, що відбувся парадигмальний зсув у герменевтичній теорії:

1. Переорієнтація з процесу та об'єкту інтерпретації на предмет.
2. Перехід від дослідження структур тексту у класичній герменевтиці між автором та читачем, буттям та свідомістю до структур більш глибоких, атомарних (письмо), коли відбулося відкриття перервності, лакун тексту, або «за» текстом, макроскопічних структур, які керують текстом (епістеми, дискурс).
3. Розчарування в можливості розуміння, перехід до викриття висловлювань, тексту.

Це викликало додаткові зміни у використанні тексту:

Текст перестає бути одкровенням, сутнісним повідомленням, він девальвується у власній цінності. Це призводить до збільшення текстів зі зниженою цінністю, певної інфляції. Більша кількість менш якісних повідомлень стають більш вартісними і впливовими, ніж протилежні. Знецінення одного тексту посилює важливість можливості постійної продукції текстів, постійної їхньої презентації, публікації, розвивається феномен необхідності буття *on line*. Іншою стороною такої девальвації тексту є девальвація герменевтики як розумової діяльності – цінність і потреба розуміння спадає прямопропорційно до цінності об'єкту розуміння. Чи не тому автори доби Постмодерну відмежовувалися від герменевтики, що сама герменевтика для них втрачала свій об'єкт та цінність? Звертання до аналізу структур «під» та «за» текстом, в контексті використання методологій К.Маркса та З.Фрейда, поряд із постійним циркулюванням знецінених текстів, імплікує таку провідну настанову щодо нових текстів як скепсис та підозра, коли герменевтичне витлумачення блокується підозрою безсмысловості тексту та недовірою. Тому, ведучи мову про постмодернізм, видається можливим сказати, що герменевтика у добу Постмодерну стає постгерменевтикою, яка ставить на меті не стільки розуміння та розкриття справжнього повідомлення, скільки використання для побудови власних суджень та викриття не-цілісності та не-справжності повідомлення.

Проте поряд із постгерменевтикою постмодерну продовжує своє існування класична герменевтика як релігійного напрямку, так і типу М.Гайдеггера та Г.-Г.Гадамера. Постмодерн розкриває нові творчі потенції для розуміння та вчування, розвиваючи вчення про позатекстуальні обумовленості тексту, застосовуючи широкий міждисциплінарний методологічний діапазон – із психоаналізу, економіки, історії, біології, медицини. Від нових тенденцій у мистецтві тлумачення класична герменевтика може застосувати настанови скепсису та підозри, широкий міждисциплінарний спектральний аналіз тексту, дискурс-аналіз тощо.

Таким чином, при всіх історичних трансформаціях філософської герменевтики, проблема розуміння залишається її генеральною темою від витоків до сьогодення.

Література:

1. *Барт Р.* Избранные работы: Семиотика: Поэтика (1977) / Р.Барт; [пер. с фр., сост., общ. ред. и вступ. ст. Г.Косикова]. – М.: Прогресс, 1989. – С. 413-422.
2. *Гадамер Г.-Г.* Истина і метод: в 2 т. / Г.-Г.Гадамер. – К.: Юніверс, 2000 – Т.2: Герменевтика II: Доповнення. Показчики; [пер. з нім. М.Кушніра; ред. П.Соколовський]. – 2000. – 478, [1] с.
3. *Гадамер Г.Г.* Истина і метод: в 2 т. / Г.-Г.Гадамер. – К.: Юніверс, 2000– Т.1: Герменевтика I: Основи філософської герменевтики; [пер. з нім. О.Мокровольський; ред. С.Жолоб]. – 2000. – 457, [1] с.
4. *Касавин И.Т.* Текст. Дискурс. Контекст. Введение в социальную эпистемологию языка / И.Т.Касавин. – М.: «Канон+»РООИ «Реабилитация», 2008. – 544 с.
5. *Поль Рикер* – философ диалога [Текст] / Рос. акад. наук, Ин-т философии; [отв.ред. И.Блауберг]. – М.: ИФРАН, 2008. – 143 с.
6. *Шлейермахер Ф.* Герменевтика / Ф.Шлейермахер; [пер.с нем. А.Вольского]. – СПб.: Европейский дом, 2004. – 160 с.
7. *Шпет Г.* Герменевтика и ее проблемы / Г.Шпет // Контекст 1989. – М.: Наука, 1989. – С. 231-267.
8. *Jameson F.* The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act / F. Jameson. – Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1981. – 313 с.

Annotation

Nos N. The author of the article analyses ways of hermeneutics development from its appearance to nowadays. Special attention drawn to the transformation of some hermeneutic concepts. The present article considers the influence of privet ideas on the formation and changes of hermeneutics.

Key words: *hermeneutics, posthermeneutics, hermeneutic circle, understanding, text, discourse, context.*